

Симоненко З. В.,
аспірантка кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ПРИ НАКЛАДЕННІ АРЕШТУ НА МАЙНО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Стаття присвячена правовому аналізу законодавчих гарантій захисту права власності при накладенні арешту на майно у кримінальному провадженні. Автор статті звертає увагу на практичні проблеми різного тлумачення загальних правових норм для накладення арешту на майно, що утворює різне законодавче застосування одних і тих самих нормативних положень. Особлива увага в статті приділяється гарантіям захисту прав власності у разі накладення арешту на майно у кримінальному процесі у відповідності з новелами Кримінального процесуального кодексу України, які нещодавно введені Верховною Радою України.

Ключові слова: гарантії, арешт майна, захист права власності, кримінальне провадження, недоторканість права власності.

Статья посвящена правовому анализу законодательных гарантий защиты права собственности при наложении ареста на имущество в уголовном производстве. Автор статьи обращает внимание на практические проблемы различного толкования общих правовых норм для наложения ареста на имущество, что создает разное законодательное применение одних и тех же нормативных положений. Особое внимание в статье уделяется гарантиям защиты прав собственности в случае наложения ареста на имущество в уголовном процессе в соответствии с новеллами Уголовного процессуального кодекса Украины, которые недавно введены Верховной Радой Украины.

Ключевые слова: гарантии, арест имущества, защита прав собственности, уголовное производство, неприкосновенность права собственности.

Прийняття та набрання чинності Кримінального процесуального кодексу України (20 листопада 2012 року) є доказом обрання Україною вектору європейської інтеграції та запровадження нового підходу у здійсненні розслідування злочинів.

Кримінальний процесуальний кодекс України увібрав в себе модель кримінального розслідування злочинів країн

Німеччини та Франції, а також європейські стандарти його здійснення, що дає підстави стверджувати про визначення нових засад кримінального процесу.

Основні засади кримінального провадження та їх правовий зміст знайшли своє відображення у Главі 2 кодексу. Одним із керівних положень кримінального процесу виступає принцип недоторканості права власності (ст. 16 КПК України),

який гарантується і у ст. 41 Конституції України.

Принцип недоторканості права власності у кримінальному процесі та захист самого права досліджувався такими відомими вченими у галузі кримінального процесу як: Ю. П. Аленін, О. П. Кучинська, В. Т. Маляренко, М. М. Михеєнко, В. О. Попелюшко тощо.

Разом з тим, не зважаючи на ґрунтовні дослідження видатних вчених, захист права власності осіб при накладенні арешту у кримінальному провадженні та удосконалення його нормативного забезпечення до сьогодні залишається проблемним питанням для законодавців.

Додатковою проблемою до захисту права власності залишається відсутність усталеної судової практики, що свідчить про наявність у нормативному визначенні оціночних понять та підстав для подвійного тлумачення однакових за своїм змістом норм законодавства.

Питанням визначення права власності та його захисту займалось багато вчених юристів, філософів та економістів протягом тривалого часу, однак як свідчить історія, єдиного поняття права власності, яке б повною мірою характеризувало дану правову категорію, не було сформульовано.

Вперше використовувати модель власності почали римські юристи. Як зазначає І. Б. Новицький тривалий час загального визначення права власності у Римі не було, натомість давався перелік окремих прав власника: право користування річчю, право отримання доходу, право розпоряджання, право володіти річчю, право витребувати річ від кожного її фактичного володільця [1, с. 169].

Римські юристи використовували термін «dominium», який означав «панування» та використовувався у всіх випадках, коли мова йшла про панування особи над річчю. Наприкінці класичного періоду, близько III ст. н. е., розробка приватно-правового поняття власності завершена, і з цього часу власність почали визначати терміном «proprietas» [2, с. 102].

Зі сплином певного часу почали визначити право власності як право володіння, користування, розпоряджання майном. Цієї думки притримувався і вчений Ю. К. Толстой, який вказував, що «тріада» виражає увесь обсяг права власності.

На нашу думку, поняття права власності охоплюється «тріадою» та може вважатися означенням суті та змісту права власності. Внаслідок розвитку поняття та змісту права власності в правових системах світу почав запроваджуватися принцип недоторканості права власності, що може вважатися одним із ґрунтовних основ захисту права власності.

Відповідно до ст. 41 Конституції України ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Таким чином, виходячи з основних засад конституційного забезпечення права власності, ніхто не може незаконно позбавити особу права володіти, користуватися або розпоряджатися річчю [3].

Такий саме принцип гарантування недоторканості права власності введений і в Кримінальний процесуальний кодекс України, зокрема у статті 16, де визначено, що позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому цим Кодексом [4].

Приймаючи до уваги нормативне закріплення основної гарантії захисту права власності, можна прийти до висновку, що держава визначає та гарантує недоторканість права власності в кримінальному процесі.

Разом з тим, не зважаючи на врахування європейських стандартів та положень рішень Європейського суду з прав людини при написанні Кримінального кодексу України, на практиці були складнощі щодо розуміння мети, підстав та процедури накладення арешту на майно як однієї з підстав порушення недоторканості права власності. Це підтвер-

джується судовою статистикою щодо розгляду та скасування ухвал про накладення арешту на майно. Згідно з Узагальненням судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження від 07.02.2014 року значною є кількість клопотань про арешт майна згідно зі ст. 170 КПК України, які знаходяться у провадженні місцевих загальних судів, серед яких було розглянуто 10,4 тис. клопотань, з них задоволено 8,3 тис. або 79,9%. Водночас має місце практика повернення клопотань про арешт майна відповідно до ч. 3 ст. 172 КПК України (776 або 7,5%). При цьому, на підставі ст. 174 КПК України лише 169 клопотань про арешт майна або 1,6% розглянутих скасовано під час досудового розслідування [5].

Вказана вище статистична інформація свідчить про те, що до сьогодні існують процесуальні недоліки юридичного визначення та розуміння процедури арешту майна, що на практиці ускладнює нормативне застосування та повне забезпечення та гарантування права власності.

Цікавим фактом є те, що зміни до статей, які визначають процедуру арешту майна вносились кожний рік (2013, 2014, 2015). Останні суттєві зміни були внесені Верховною Радою України при прийнятті Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо окремих питань накладення арешту на майно з метою усунення корупційних ризиків при його застосуванні» [6].

На сьогодні у ст. 170 КПК України під арештом законодавець розуміє тимчасове, до скасування у встановленому КПК України порядком, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існують достатні підстави вважати, що воно є предметом, засобом чи знаряддям вчинення злочину, доказом злочину, набуте злочинним шляхом, доходом від вчине-

ного злочину, отримане за рахунок доходів від вчиненого злочину або може бути конфісковане у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого чи юридичної особи, до якої може бути застосовано заходи кримінально-правового характеру, або може підлягати спеціальній конфіскації щодо третіх осіб, юридичної особи або для забезпечення цивільного позову.

Грунтовний аналіз вказаного нормативного положення дає підстави вважати, що законодавцем було розширено розуміння арешту, вдосконалено підстави для його накладення та надано додаткові гарантії для власників майна.

Зокрема, однією із гарантій забезпечення прав власника майна є те, що арешт на майно може бути накладений лише за наявності ухвали слідчого судді або суду, що суттєво звужує повноваження органів досудового розслідування та виключає можливість використання арешту як інструменту вчинення тиску на власників майна з метою отримання показань.

Окрім того, гарантією захисту прав власників майна може вважатись і те, що законодавець ввів виключний перелік майна, яке може бути арештовано. Так, у відповідності до ст. 170 КПК України арешт може бути накладений лише на майно, яке: 1) є предметом, засобом чи знаряддям вчинення злочину; 2) доказом злочину; 3)набуте злочинним шляхом; 4)доходом від вчиненого злочину; 5)отримане за рахунок доходів від вчиненого злочину; 6)може бути конфісковане у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого чи юридичної особи, до якої може бути застосовано заходи кримінально-правового характеру; 7) може підлягати спеціальній конфіскації щодо третіх осіб, юридичної особи 8) для забезпечення цивільного позову. В інших випадках на майно не може бути накладено арешт.

Також, як гарантію прав власників майна було введено уточнення щодо арешту майна у третіх осіб, які не є підозрюваними або обвинуваченими осо-

бами у кримінальному провадженні. Так, арешт може бути накладено на майно третіх осіб за умови, якщо вони отримали чи придбали у підозрюваної, обвинуваченої чи засудженої особи майно безоплатно або в обмін на суму, значно нижчу ринкової вартості, або знали чи повинні були знати, що мета такої передачі – отримання доходу від майна, здобутого внаслідок вчинення злочину, приховування злочину та/або уникнення конфіскації. Вказана норма була введена з двох причин: 1) як процесуальний інструмент повернення незаконно отриманого майна підозрюваною особою шляхом реєстрації права власності на іншу особу та 2) як спосіб уникнення порушення не відновлюваного права власності третіх осіб, які були пов'язані з підозрюваною або обвинуваченою особою.

Не менш важливою гарантією захисту права власності можна вважати регламентацію положення щодо можливого розміру майна в межах якого може бути накладено арешт. В даному випадку вартість майна, яке належить арештувати, має бути співмірною розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або зазначеної у цивільному позові, розміру неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою.

Окремої уваги заслуговує процедура попереднього накладення арешту на майно Директором Національного антикорупційного бюро, яка є новелою для кримінального процесу України. Відтепер у невідкладних випадках і виключно з метою збереження речових доказів або забезпечення можливої конфіскації чи спеціальної конфіскації майна у кримінальному провадженні щодо тяжкого чи особливо тяжкого злочину за рішенням Директора Національного антикорупційного бюро України (або його заступника), погодженим прокурором, може бути накладено попередній арешт на майно або кошти на рахунках фізичних або юридичних осіб у фінансових установах. Однак і в даному положенні, законо-

давець не забув про гарантування права власності шляхом визначення, що такі заходи застосовуються строком до 48 годин та невідкладно після прийняття такого рішення, але не пізніше ніж протягом 24 годин, прокурор звертається до слідчого судді із клопотанням про арешт майна. Тобто, попередній арешт має обмеження по строкам та підставою його застосування, що в свою чергу гарантує власникам майна забезпечення їх прав та розгляд об'єктивним судом.

Окрім вищезазначених гарантій, законотворцем було введено обмеження щодо випадків застосування заборони або обмеження користування, розпорядження майном. Згідно з ч. 7 ст. 170 КПК України вказане обмеження можуть бути застосовані лише у випадках, якщо існують обставини, які підтверджують, що їх незастосування призведе до зникнення, втрати, знищення, перетворення, пересування, відчуження майна. Більш того, заборона використання житлового приміщення особам, які на законних підставах проживають у такому житловому приміщенні, не допускається.

На наше переконання, основною гарантією права власності, яка була введена законодавцем в КПК України, є право власника майна на звернення до слідчого судді із клопотанням про скасування арешту майна, у випадку прийняття такого рішення за відсутності законного володільця майна та оскарження ухвали слідчого судді в апеляційному порядку. Запровадження такого механізму захисту є виконанням міжнародних стандартів щодо забезпечення захисту прав законних володільців майна, на яке накладено арешт. Так, у статті 174 КПК України були регламентовані підстави для скасування арешту на майно, які є виключними та гарантують можливість осіб на звернення до слідчого судді та суду.

Разом з тим, не зважаючи на декларування багатьох гарантій права власності власників майна, на практиці, є непоодинокі випадки різного вирішення справ за наявності однакових обставин, осо-

бливо такі випадки були за попередньої редакції положень КПК України щодо процедури арешту майна.

Яскравим прикладом є два рішення Апеляційного суду України м. Києва, які були прийняті з різницею в один місяць, за один і тих самих умов, з одного того самого предмету спору, але з різним його вирішенням. Так, до Апеляційного суду м. Києва звернулись власники майна, які стверджували про незаконність та необґрунтованість накладення арешту на майно, зокрема на квартири, при цьому зазначаючи, що вони не є підозрюваними особами в рамках кримінальних проваджень, а арешт майна призводить до обмеження їх прав.

Ухвалою від 20.01.2015 року Апеляційний суд м. Києва, скасував ухвалу слідчого судді та накладений арешт на майно, мотивуючи тим, що суд повинен гарантувати дотримання прав, свобод та законних інтересів осіб, а також умови, за яких жодна особа не була б піддана необґрунтованому процесуальному обмеженню, в даному випадку, особи, які є власниками квартири та проживають в ній. [7].

В той же час, 17.03.2015 року Апеляційний суд м. Києва виніс протилежне рішення, в якому вказав, що майно, яке

стало предметом злочину, може арештовуватися незалежно від того, хто є його власником, у кого і де воно знаходиться, а також чи належить воно підозрюваному чи іншій особі, оскільки в протилежному випадку не будуть досягнуті цілі застосування даного запобіжного заходу – запобігання можливості протиправного впливу (відчуження, знищення, приховання), що, як наслідок, перешкодить встановленню істини у даному кримінальному провадженні [8].

Як бачимо Апеляційний суд м. Києва по-різному вирішив дві різні справи, які мали однакові обставини для накладення арешту. На жаль, вказаний приклад є не винятком, а суддівською практикою, що призводить до неоднозначного підходу до тлумачення однакових правових положень, що і стало однією з причин введення новел та нових положень в процедуру накладення арешту на майно кримінальному процесі України.

Переконані, що нова процедура арешту майна, нові гарантії та механізми захисту права власності зменшать кількість випадків різного тлумачення одних і тих самих положень КПК України та необ'єктивного підходу до розгляду справ за наявності однакових підстав та обставин оскарження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Новицкий И. Б.* Римское частное право: учебник / И. Б. Новицкий, И. С. Перетерский. – М.: Новый Юрист, 1997. – 512 с.
2. *Підопригора О. А.* Римське право: підручник / О. А. Підопригора, С. О. Харитонов. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 512с.
3. Конституція України: Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від № 4651-VI 13.04.2012: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження від 07.02.2014 року // Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14>
6. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо окремих питань накладення арешту на майно з метою усунення корупційних ризиків при його застосуванні: Закон України № 769-VIII від 10.11.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/769-19/paran6#n6>.
7. Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 20.01.2015 р.: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42458383>.

8. Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 17.03.2015 р.: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53193890>.

Symonenko Z. Guarantees of protection of property rights in case of the imposition of arrest on property in criminal proceedings

The article investigates legal backgrounds of the protection of property rights in the seized property in criminal proceedings. The author argues that on practice often meets the cases of different interpretation of common legal rules for the imposition of arrest on property which creates different application of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Special attention is paid to guarantees of protection of property rights in case of the imposition of arrest on property in criminal proceedings according to new amendments of the Criminal Procedure Code which were adopted by the Parliament of Ukraine.

The author stresses that the government determines and guarantees the inviolability of property rights in the criminal process but sometimes. Moreover, in the article is underlined that despite the constant amendments to the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, statistical information indicates that up to now there are procedural defects of legal definition and understanding seizure procedures, which in practice makes it difficult to use and full regulatory support and guaranteeing property rights.

Also, the author gives the examples of different application of procedural rules on practice and argues that the new procedure seizure, new mechanisms and guarantees protection of property rights will reduce the number of cases of different interpretation of the same provisions of the CPC of Ukraine and biased approach to the proceedings in the presence of the same reasons and circumstances of the dispute. It is noted that a new procedure for seizure of property, new safeguards and mechanisms to protect property rights will reduce the number of cases of different interpretation of the same provisions of the CPC of Ukraine and biased approach to the proceedings if the same circumstances and grounds of appeal.

Keywords: *warranty, seizure of property, protection of property, criminal proceedings, inviolability of ownership.*

Стаття надійшла до редакції журналу 14.12.2015 р.